

РОЛЬ ДЕРЖАВИ В ПІДНЕСЕННІ КРАЇН СХІДНОЇ АЗІЇ: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Городня Н.Д.

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн
історичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
старший науковий співробітник відділу Азії і Африки
Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України*

В статті проаналізовано моделі избирательного поведіння етнічних меншинств Центральної і Східної Європи і СНГ, зроблено детальний аналіз електоральних переваг національних меншинств в регіональному розрізі.

The paper analyzes a model of electoral behavior of ethnic minorities in Central and Eastern Europe and the CIS, made a detailed analysis of the electoral preferences of ethnic minorities in the regional breakdown.

В статті досліджено моделі виборчої поведінки етнічних спільнот Центральної і Східної Європи та СНД, зроблено детальний аналіз електоральних уподобань національних меншин в регіональному розрізі.

Ключові слова: етнічні меншини, електоральна поведінка, феномен етнічного голосування, вибори, електоральна географія.

Актуальність. Перехід України від адміністративно-командної до ринкової економіки, що відбувався в 1990-х рр. під впливом неоліберальної ідеології, супроводжувався різким зменшенням ролі держави в економічних процесах. В той час сформувалося уявлення про прямий зв'язок між лібералізацією і демократизацією суспільства, з одного боку, і успішністю ринкових реформ, з іншого. Лише згодом прийшло розуміння того, що лібералізм і демократія самі по собі не породжують економічний прогрес. Невдачі неоліберальних економічних реформ на пострадянському просторі, що супроводжувалися різким падінням життєвого рівня населення, привернули увагу до досвіду країн Східної Азії, які за короткий історичний проміжок часу здійснили прорив в економічному розвитку на основі власних моделей, успішно долаючи масову бідність.

Роль країн Східної Азії в світовій економіці значно посилилася на початку XXI ст., особливо в результаті глобальної фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр., яка закріпила переміщення центру світового економічного розвитку в Східну Азію, передусім за рахунок перетворення Китаю на двигун глобальної економіки, світового кредитора й інвестора. На сьогодні все більше країн, що розвиваються, розглядають моделі розвитку східноазійських країн як приклад для наслідування.

Мета та завдання дослідження. Мета дослідження полягає в тому, щоб проаналізувати роль держави в процесах економічної модернізації країн Східної Азії, сформулювати рекомендації щодо можливості використання окремих елементів східноазійських моделей в Україні. Для досягнення цієї мети поставлено наступні завдання: з'ясувати чинники, необхідні для здійснення ефективних реформ; визначити методи державного впливу на розвиток економіки, забезпечення державою підтримки політики реформ з боку населення; проаналізувати східні погляди на демократію, взаємозв'язок між типом режиму і ефективністю реформ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роль держави в процесах економічної модернізації країн Східної Азії перебуває в центрі уваги науковців, починаючи з кінця 1960-х - 1970-х рр., з огляду на феномен «японського економічного дива» [1]. Увага до ролі держави в розвитку країн Східної Азії, передусім Китаю, посилилася під впливом Азійської фінансово-економічної кризи 1997-1998 рр. та глобальної кризи 2008-2009 рр., які стали викликом західній неоліберальній теорії і засвідчили потребу державного регулювання стихійних ринкових процесів [2]. Серед українських дослідників вплив політичних та соціокультурних чинників на процеси економічної модернізації в країнах Східної Азії вивчають співробітники Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України (Ю.Пахомов, В.Гура, Л.Лещенко, ін.), серед яких і автор даної публікації [3].

Основний зміст статті. В кожній з країн Східної Азії економічна модернізація мала різні умови і різну ефективність. Тому можна говорити про існування в кожній з них власної моделі розвитку, які можна згрупувати в залежності від часу здійсненої модернізації і деяких спільних рис в чотири групи: 1) японська модель; 2) моделі нових індустріальних країн (НІК) «першої хвилі» (Республіка Корея, Тайвань, Гонконг, Сінгапур), які іноді характеризують як країни «конфуціанського капіталізму»; 3) моделі НІК «другої хвилі» (Таїланд, Малайзія, Індонезія, Філіппіни); 4) моделі (пост)соціалістичних країн (Китай, В'єтнам, Лаос, Камбоджа). Проте усі ці моделі об'єднує багато спільного, що дає підстави протиставляти азійські моделі капіталізму західній неоліберальній моделі.

Головною спільною рисою розвитку країн Східної Азії є провідна роль держави в економічних процесах, що дає можливість характеризувати східно-азійські моделі як «державно-капіталістичні». Досвід модернізації східно-азійських економік засвідчив, що ефективна ринкова економіка неможлива

без сильних державних інститутів, що вона не створюється простим дозволом приватної власності і приватного підприємництва, а цілеспрямовано будується урядами з урахуванням численних внутрішніх і зовнішніх факторів, включаючи національні особливості кожної з держав, що має наслідком формування національних моделей розвитку. При цьому роль урядів є ключовою і полягає в забезпеченні необхідної якості і кількості державного втручання на основі довгострокової стратегії економічного розвитку, чітко визначених і зрозумілих суспільству стратегічних пріоритетів з наголосом на національних конкурентних перевагах. Специфічною рисою азійських моделей стало те, що вони не формувалися природнім шляхом (як в країнах Західної Європи), а були змодельовані правлячими колами на основі вироблення національних стратегій «наздоганяючого розвитку» і їх поетапної реалізації.

Найбільший вплив на формування моделей розвитку країн Східної Азії мала Японія, яка першою з держав Азії здійснила в кінці XIX ст. різкий прорив у своєму економічному розвитку, ставши рівновеликою з провідними державами світу. Після Другої світової війни Японія знову змінила модель економічного розвитку, що тепер базувалася на невоєнній основі. Гігантський ривок Японії в період з 1958 р. до 1973 р. («японське економічне диво») та здобуття нею статусу світової держави з другим після США економічним потенціалом стали результатом синтезу елементів передової демократичної і ринкової моделі суспільного устрою зі стійкою традиційною культурою, не зруйнованою окупаційною політикою США. Її важливим елементом була провідна роль держави в економічних процесах та стабільність державної влади на чолі з імператором, особа якого робила її єдино легітимною в очах суспільства (до 1945 р. навіть священною).

Роль держави в економічних процесах виявилася у визначенні стратегії економічного розвитку; в стимулюванні заощаджень та їх спрямуванні через розгалужений кредитно-фінансовий апарат в промислові інвестиції; в проведенні земельної реформи та фінансуванні сільської інфраструктури; у використанні податкової політики та активному застосуванні кредитно-фінансових важелів для спрямування розвитку приватного сектора в пріоритетних напрямках; в запровадженні тристоронньої системи співробітництва уряду, бюрократії та бізнесу для обговорення поточних проблем суспільно-економічного розвитку.

Значного розвитку набуло державне програмування, що, хоч і мало індикативний характер, слугувало для приватного бізнесу важливим орієнтиром, що окреслював сфери і галузі ділової активності, в яких очікувалась підтримка уряду. Експортна орієнтація японської економіки здійснювалась шляхом підтримки з боку держави найбільш конкурентоспроможних галузей і підприємств, здатних успішно конкурувати на глобальному ринку. Іншою стороною цієї політики був захист внутрішнього ринку від іноземних товарів та капіталів для підтримки вітчизняних виробників. Політика в області контролю над зовнішньою торгівлею, валютними операціями і рухом капіталу впродовж тривалого часу була одним з найбільш ефективних інструментів впливу держави на економічний розвиток Японії.

Важливим елементом японської моделі розвитку є центральна роль в управлінні державою бюрократичної еліти, що керує провідними міністерствами (Міністерство міжнародної торгівлі й індустрії, Міністерство фінансів, Міністерство зовнішньої політики, Агентство з економічного планування, ін.), має значну автономію від впливу політиків, натомість тісно співробітничав з ними на рівноправній основі (через провідну роль в розвитку японської економіки Міністерства міжнародної торгівлі й індустрії (MITI), японську модель часто називають «модель MITI»).

Японську бюрократію вирізняють високі професійні якості, відданість своїй справі, добре розвинуте почуття групової місії, прийняття на себе повної відповідальності за успіх справи. Рівень корупції, що є важливим показником ефективності управління, в Японії є одним з найнижчих у світі. Такий результат досягається не лише особистими якостями, які є частиною менталітету японців як нації (й цивілізації), але також ретельним відбором кандидатів на провідні бюрократичні посади, починаючи з навчання в кращих японських університетах, далі - через поступове зростання в міністерствах та подальший відбір впродовж бюрократичної кар'єри. В результаті провідні чиновники мають не лише блискучі здібності, гарну освіту, але й великий досвід роботи в різних міністерствах та тривалий період підготовки себе до керівної посади.

Важливим елементом роботи японської бюрократії є тісні відносини між колегами з різних міністерств, як формальні, так і неформальні, що дозволяють їм постійно обмінюватися інформацією для кращого розуміння загального стану справ, а також їх постійні контакти з політиками, представниками влади на місцях, пресою, зацікавленими групами, бізнес-спільнотою тощо. В результаті бюрократичні рішення приймаються на колективній основі шляхом численних обговорень і узгоджень для досягнення консенсусу між провідними акторами. Так формується почуття спільної мети, що створює сприятливий ґрунт для ефективного реалізації прийнятих рішень [4].

Японська модель, в основі якої співробітництво держави з приватним бізнесом в створенні орієнтованих на експорт конкурентоспроможних на світовому ринку виробництв, мала значний вплив на інші країни Східної Азії, які, проте, прийняли її з урахуванням власної національної специфіки. Деякі особливості японської моделі - передусім обмеження на іноземні інвестиції й гарантії пожиттєвої зайнятості висококваліфікованих спеціалістів - не були перейняті іншими країнами [5].

Важливим елементом розвитку країн Східної Азії стало поєднання завдань економічної модернізації і боротьби з бідністю. В результаті реформ ВВП на душу населення з 1980 по 2007 р. зріс

в Китаї з 554 дол. до 5383 дол., в Індонезії – з 1425 дол. до 3712 дол., в Таїланді – з 2 388 дол. до 8 135 дол., в Малайзії - з 5180 дол. до 13 518 дол. (для порівняння – в Україні цей показник зменшився з 8 558 дол. в 1990 р. до 4 125 дол. в 1995 р. і 6 914 дол. в 2007 р.) [6]. Хоч проблема бідності залишається гострою, в Китаї число людей за межею бідності скоротилося з 250 млн. чол. на початку реформ (кінець 1970-х) до 21 млн. 480 тис. чол. в 2007 р., тобто з 25% населення до менше, ніж 2%. Внаслідок реформ в Таїланді процент громадян, що перебували за межею бідності, впав з 23% в 1981 р. до менш ніж 10% в 1994 р., в Індонезії – з 60% в 1968 р. до 27% в 1999 р.; в Малайзії – з 49,3% в 1971 р. до 8,9% в 1997 р. тощо.

В результаті східним суспільствам вдалося уникнути втрати довіри населення до держави, характерної для сучасного розвитку західного суспільства, яке перестало розглядати державу як стабілізуючу силу, провідника реформ і гаранта безпеки. За аналізом відомого соціолога й політолога І.Валлерстайна, по суті Східна Азія стала єдиним регіоном, який не зачепили антидержавні настрої, оскільки саме в той час, коли наростало незадоволення державою на Заході, країни Східної Азії переживали економічне піднесення; відчуття підйому посилювало існування в них політичної стабільності й внутрішнього порядку [7].

Політична стабільність, що високо цінується на Сході як основа для розвитку, перспективного планування, залучення іноземних інвестицій тощо забезпечується різними методами. Серед них - тривале перебування при владі однієї сильної партії (Комуністична партія в Китаї, Національний фронт в Малайзії, Ліберально-демократична партія (ЛДП) в Японії, Індійський Національний Конгрес (ІНК) в Індії тощо), наявність видатних національних лідерів, які проводили ідею економічної модернізації (Лі Куан Ю в Сінгапурі, М.Махатхір в Малайзії, М.Сухарто в Індонезії, Прем Тінсуланд в Таїланді, ін.).

В 1960-1980-х рр. політична стабільність в окремих східно-азійських країнах (Таїланд, Індонезія, Південна Корея, Філіппіни) забезпечувалася встановленням військових режимів чи цивільних урядів під армійським контролем з огляду на активну роль армії в їх політичному житті. Скасування конституції, розпуск парламенту, заборона діяльності політичних партій, репресії проти опозиції в результаті військових переворотів мали тимчасовий характер, оскільки після стабілізації ситуації, військові, як правило, передавали владу цивільному уряду. Якщо ж ситуацію стабілізувати не вдавалося, відбувався черговий військовий переворот (характерно для Південної Кореї до 1987 р.). В кінці ХХ ст. військові режими в країнах Східної Азії стали скоріше виключенням, хоч значні політичні впливи армії залишаються, особливо в Індонезії й Таїланді. В сучасних умовах застосовується інший варіант досягнення політичної стабільності - компроміс між різними політичними силами для припинення міжпартійних суперечностей і проведення спільної політики в інтересах держави.

Великого значення для ефективності реформ мала підтримка такої суспільної сили як підприємці. Особливо це важливо для Південно-Східної Азії, де до початку реформ існувало потужне підприємницьке товариство у вигляді двох транснаціональних мереж - японських корпорацій і китайської діаспори, готове використовувати економічні можливості як тільки вони відкривалися. Тож, держава прийняла на себе функції штучного вирощування національних підприємців. Так, в Малайзії перші підприємці-малайці вийшли з державних структур – з урядових агентств, інвестиційних фондів тощо. З часом завдяки урядовим ініціативам в сфері освіти з'явилася значна частина спеціалістів-малайців в сфері управління бізнесом. Їх діяльність була спрямована урядом в розвиток сучасних галузей – сферу комунікацій, фінансів і оброблюваної промисловості, що стало одним з важливих елементів зростання економіки з 1970 р. до 1987 р. (крім нетривалого періоду в середині 1980-х рр.) в середньому на 7% на рік. Поява талановитих підприємців і керівників-малайців стала передумовою для приватизації державних підприємств, що перебували у власності інвестиційних фондів, найбільш успішними підприємцями, відбір яких ретельно здійснював уряд [8]. Аналогічна політика проводилася в Південній Кореї, Сінгапурі.

Успішність економічних реформ в країнах Східної Азії багато в чому пояснюється тим, що вони не супроводжувалися економічним спадом як в постсоціалістичних країнах Європи, де різке падіння рівня життя населення викликало масову ностальгію по колишньому політичному устрою, загальне невдоволення надто великою ціною реформ і поставило на порядок денний питання про здатність демократичних урядів справлятися зі складними економічними проблемами в умовах, коли демократія випереджає ринкові реформи. Для забезпечення масової соціальної підтримки реформ в країнах Східної Азії вони починалися з аграрного сектора, де проживала переважна більшість населення; відзначалися поступовістю, відсутністю радикальних програм типу «шокової терапії».

В усіх країнах регіону (крім Гонконгу) успішні економічні реформи було здійснено при авторитарних режимах правління. У той час як в постсоціалістичних країнах Європи демократизація передувала економічним реформам, в країнах Східної Азії (Південна Корея, Тайвань, Індонезія, Таїланд, ін.) ринкові економічні реформи передували демократизації. Цікавий феномен являє собою Китай, де економічні реформи значно випереджають політичні, а погляди на демократію суттєво відрізняються від західних.

Численні дослідження не встановили взаємозв'язку між типом режиму і ефективністю реформ, а також того, яка послідовність реформ дає кращий результат. Як демократія, так і авторитаризм самі по собі не створюють ефективні ринкові системи. Ефективність систем управління в різних країнах з аналогічними політичними режимами відрізняється кардинальним чином. Так, в Південній Кореї до

1961 р., в Індонезії до 1965 р., в Таїланді до 1980 р. при існуючих авторитарних режимах соціально-економічні реформи не проводилися. Погоджуємося з думкою, що економічні реформи є результатом політичної волі, і якщо вона відсутня, успішні реформи неможливі. Крім того, вони вирішують лише частину проблем, за відсутності правового режиму неминучим є їхній відкат.

Все більше вчених приходять до думки, що головним фактором успішності економічних реформ є здатність державних (і недержавних) інститутів забезпечити ефективність системи управління та стабільні умови для функціонування ринкової економіки, незалежно від того, є режим демократичним чи авторитарним. Логіка ринкових реформ вимагає встановлення не демократичного уряду, а влади закону. Вирішальне значення в економічних реформах відіграє не демократія, а скоріше лібералізм, тобто наявність режиму з сильними інститутами влади, що можуть гарантувати права власності й виконання контрактів, права кредиторів і боржників, право на захист життя й достоїнства особистості, на справедливий судовий розгляд. Демократія ж лише додає до цих прав ще кілька, передусім право обирати й бути обраним. Саме таким шляхом – від лібералізму до ліберальної демократії – йшла Європа в ХІХ-ХХ ст. Спочатку вона стала ліберальною, а вже потім – демократичною. Таким же шляхом йшли й продовжують йти країни Східної Азії. Досвід «неліберальних демократій» Східної Європи, Латинської Америки, Африки засвідчив, що для економіки демократія без лібералізму, тобто при слабкості інститутів, що гарантують права економічних агентів, виявилася несприятливим середовищем.

Азійські держави віддають пріоритет якісному управлінню над демократією, сильним інститутам влади, незалежно від того, яким – авторитарним чи демократичним – режимом вони підтримуються. Якість держави в різних країнах навіть за авторитарних режимів суттєво відрізняється, як відрізняється й типи авторитарних порядків.

В основі східних поглядів на демократію – пріоритет групових інтересів над індивідуальними (в результаті чого індивідуальні права і свободи людини займають підпорядковане становище по відношенню до його обов'язків перед суспільством), пріоритет служіння загальним інтересам перед політичною конкуренцією, взаємна відповідальність керівників і підлеглих. Демократія як політична система розглядається в азійських державах передусім з точки зору забезпечення рівності можливостей громадян, перш за все в сфері освіти, мирної зміни влади, досягнення консенсусу серед еліт.

За визначенням малайзійського лідера М.Махатхіра, ознаки демократії такі: уникнення ситуацій, які штовхають до недемократичних методів; прийнятне для усіх політично значимих зацікавлених кіл вирішення поточних проблем; рух в напрямку підвищення ролі громадян в управлінні спільними справами; досягнення консенсусу еліт в розумінні цього; широкий національний діалог. Захищаючи східні погляди на демократію, він зазначав, що поняття про справедливість і правосуддя не є ні досконалими, ні незмінними, бо в кожний історичний період ідеалом справедливості був порядок, що встоявся. Те, що розглядається як чесне і справедливе в одному суспільстві і державі, може сприйматися як нечесне і несправедливе в іншому. Еволюція понять про права людини триває. Ніхто, ніде і ніколи не має права наполягати на тому, що лише цінності, які він сповідує, є абсолютно правильними і законними [9].

Для демократизації суспільства необхідні певні економічні, соціальні й культурно-психологічні передумови. Навряд чи можна говорити про демократію в країнах зі значним відсотком населення за межею бідності. Саме широке поширення бідності й нерівності є, за аналізом експертів ООН, найбільшою перешкодою для розвитку демократії. В цьому разі ефективний контроль суспільства над владою неможливий і врешті призводить до ігнорування владою потреб людей, а врешті – до розчарування демократією. Тож економічне зростання азійських країн, результатами якого є зменшення рівня бідності й нерівності, зростання добробуту населення, об'єктивно сприяє демократизації суспільства (зі специфічними азійськими характеристиками).

Висновки і рекомендації. Хоч Україна – європейська держава і її модель розвитку, щоб бути успішною, має відповідати її власним цивілізаційним і національним умовам, успішний розвиток країн Східної Азії дає можливість зробити певні висновки: не завжди наявність демократичних процесів й інститутів веде до соціально-економічного прогресу; визначальним чинником успішності соціально-економічного розвитку країни є ефективність управління, здатність влади забезпечити ліберальні свободи й стабільні умови для функціонування ринкової економіки, що має наслідком зростання суспільного добробуту. Виявлено, що ефективність управління не залежить від типу політичного режиму. Важливе значення має вироблення, по можливості, консенсусу еліт щодо напрямків національного розвитку; зусилля влади щодо забезпечення потреб й інтересів усіх верств суспільства, а не окремих привілейованих груп; постійні пошуки адекватних способів взаємодії держави і ринку, держави і бізнесу відповідно до нових завдань, що виникають в процесі розвитку.

Література:

1. Vogel, Ezra F. Japan as Number 1. Lessons for America. – Cambridge, Massachusetts: Harper Colophon Books, 1979. – 272 p., etc.
2. Good Governance in the Era of Global Neoliberalism. - London, Routledge, 2004; Бергер Я. Китайская модель развития // Мировая экономика и международные отношения. – 2009. – №9. – С.73-81; ін.

3. Цивилизационная структура современного мира: в 3 т. - Т. 3. Цивилизации Востока в условиях глобализации. Кн. 2. Китайско-Дальневосточный цивилизационный мир и африканская цивилизационная общность. Глобальные трансформации и уроки для Украины / Ю.Н. Пахомов, Ю.В. Павленко, Д.М. Бондаренко, Л.С. Васильев, А.З. Гончарук; Ин-т мировой экономики и междунар. отношений НАН Украины. — К.: Наук. думка, 2008. — 639 с.; Лещенко Л. Модерністсько-традиціоналістська парадигма соціально-економічних перетворень у країнах Південно-Східної Азії // Дослідження світової політики. — К.: Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 2009. — Вип.46. — С.230-246, ін.; Городня Н. Специфіка суспільно-економічної моделі Японії та її еволюції в умовах глобалізації // Дослідження світової політики. — 2006. — Вип.34. — С.198-219; ін.
4. Vogel, Ezra F. Op.cit. — P.54-96.
5. Докладніше див: Городня Н. Піднесення економік країн ПСА в II половині XX ст. та активізація глобальних азійсько-центричних тенденцій // Дослідження світової політики. — Вип. 46. — 2009. — С.203-229. — С.214-215.
6. HDI trends and indications (1980-2007 // <http://hdr.undp.org/en/statistics/data/>
7. Валлерстайн И. Возвышение Восточной Азии или Миросистема в XXI веке // Конец знакомого мира. Социология XXI века. — М.: Логос, 2003. — С.64.
8. Докладніше див.: Махатхир Махаммад. Путь вперед // [http:// www.lib.ru/POLITOLOG/mahathir.txt](http://www.lib.ru/POLITOLOG/mahathir.txt)
9. Там само.